

- Sim VI – I. Simonaitytė, Raštų VI t., V., 1958
 Sim Nk – I. Simonaitytė, Nebaigta knyga, V., 1965
 Sim Ntp – I. Simonaitytė, Ne ta pastogė, V., 1962
 Sim Obt – I. Simonaitytė, ...O buvo taip, V., 1961
 Sim Pa – I. Simonaitytė, Pavasarių audroj (Raštų II t.), V., 1958
 Sim Pkč – I. Simonaitytė, Pikčiurnienė, V., 1955
 Sim VK – I. Simonaitytė, Vilius Karalius (romėniškas skaičius reiškia tomą, arabiškas visur – puslapius), V., 1956
 VdAU – Vydūnas, Amžina ugnis, V., 1968
 VdJ – Vydūnas, Jonuks. Dviveiksmė Joninių komaida, Tilžėje, 1920
 VdLA – Vydūnas, Laimės Atošvaita. Penkių veikslių tragedė, Tilžė, 1934

ŽINIOS APIE LIETUVIŲ KALBĄ DANIELIAUS KRMANO DIENORAŠTYJE „ITINERARIUM“ (1708 m.)

0.1. Bendrinės lietuvių kalbos pagrindai formavosi tik XVI a. pradžioje, o mokslinis lietuvių kalbos tyrinėjimas prasidėjo tik XVII a. viduryje, kai pasirodė Danieliaus Kleino gramatikos. Todėl net šykštokos žinios apie lietuvių kalbą, kurias randame Danieliaus Krmano jaunesniojo¹ (1663–1740) kelionių dienoraštyje neabejotinai yra įdomios tiek lietuvių kalbotyros, tiek pačios lietuvių kalbos istorijai.

0.2. Keliaudamas iš Prūsų į Lietuvą 1708 metų viduryje, Danielius Krmanas su savo bendrakeleiviais pasiekė Stalupėnus (Stapelhayen, dabar Nesterovas, Kaliningrado sritis). Apie tai jis rašo: „Čia jau išgirdome evangelikų pastorių, sakantį pamokslą lietuviškai, ir gyventojus, tarpusavy kalbančius irgi lietuviškai“ (385). Nuo liepos 27 d. iki rugpiūčio 1 d. nukeliauta nuo Virbalio (*Werbolowa*) iki Vilniaus (*Wilna*), toliau keliauta Smurgainių miestelio, esančio jau dabartinės Baltarusijos teritorijoje, kryptimi (žr. 386, 389, 393). Iš tarpinių kelionės punktų komentaruose patikimai lokalizuojamas tik Onuškis (*Hanussisko*, 843). Iš esmės aiškus, atrodo, ir Pakašavo kaimas (in *Pakassowam*, 388): jis turėtų būti dabartinio Alytaus rajono Ūdrijos apylinkėje². Taigi Krmanas yra keliavęs tik per aukštaičių teritoriją.

1. Žinios apie lietuvių kalbą Krmano „Itinerarium“e yra sukauptos šioje pastraipoje:

In Lithuania proprie sic dicta, habet/ur/ lingua alia, plane diversa a Polonica et Lithuanica, utunt/ur/q/ue/ ea circa Wilnam et Rigam, v/erbi/ g/ratia/ Labadia naponali s/gnifi/cat Bonus dies, Domine, Laba strites, Bonum mane, Laba swakaris, Bonus vesper, Artorit alaus, Habetisne cervisiam, cum t/ame/n Poloni dicant: Dobry dzien Waszmosc Memu Mosci Panu, Dobry wieczor V MM. Panu. Macie piwo? Sed de istis infra dicendi loc/us/ erit... (375).

¹ Daniel Krman ml., Itinerarium (Cestovní denník z rokov 1708–1709), Bratislava, 1969, 976 p. – Knyga susideda iš lotyniško originalo ir jo vertimo į slovakų kalbą. Be komentarų, leidinyje įdėta medžiagos ir tyrinėjimų apie Krmano gyvenimą ir veiklą. (Toliau cituojant nurodomi tik leidinio puslapiai: kursyvu – paties dienoraščio, paprastu šriftu – pagalbinės mokslinės leidinio dalies.)

² Žr. Lietuvos TSR administracinis–teritorinis suskirstymas 1959 m. vasario 1 dienai, V., 1959, p. 854.

Išvertus lietuviškai, reikštų:

Lietuvoje, taip vadinamoje tikra to žodžio prasme, turima kita kalba, aiškiai skirtinga nuo lenkų ir lietuvių kalbų; kalbama ja apie Vilnių ir Rygą. Pasisveikinimo žodžiai *Labadi naponali* reiškia „Labą dieną, pone“, *Laba strites* – „Labas rytas“, *Laba swakaris* – „Labas vakaras“, *Artorit alaus* – „Ar turit alaus?“ Tuo tarpu lenkai sako: „Dobry dzien Wasmosc memu mosci Panu!“, „Dobry wieczor W. MM. Panu!“, „Macie piwo?“ Bet apie tai bus kalbama kitoje vietoje.

Deja, žadėtosis vietos „Itinerarium“ e nėra: pateiktoji ištrauka – vienintelis „siužetas“ lietuvių kalbos tema.

2. Panagrinėkime bendruosius ir konkrečiuosius lituanistinius klausimus, kylančius, skaitant šią ištrauką.

2.1. *Lietuvoje tikrąja to žodžio prasme vartojama kita kalba, kuri aiškiai skiriasi nuo lenkų ir lietuvių kalbų.*

Šioje dėžėje pirmiausia atkreiptinas dėmesys į terminą *lietuvių*. Jau pats autorius, akcentuodamas tikrąją Lietuvos prasmę, tuo pačiu nurodo ir kitą, platesnę jos reikšmę: reikšmę Lietuvos kaip valstybės, kurios dominuojanti dalis buvo Baltarusija. Kadangi Lietuva suprantama būtent taip, darosi aišku, kodėl Lietuvoje siaurąja prasme kalba skiriasi nuo... lietuvių kalbos. Toks „valstybinis“, o ne etninis lietuvių kalbos sąvokos turinys pastebimas ir XVI a. pabaigos – XVIII a. pradžios autorių ukrainiečių (rytų slavų) L. Zizanijaus, P. Berindos, K. Zinovjevo darbuose³, bet juose plačiąją tos sąvokos reikšmę galima tik įspėti (pvz., iš to, kad žodžiai *оглашение, петухъ* laikomi lietuviškais). Tuo tarpu Krmanas (bene vienas iš pirmųjų kalbininkų slavų) tiesiai rašo apie lietuvių kalbą, skirtingą nuo kalbos, vartojamos Lietuvoje plačiąja (valstybine) to žodžio prasme⁴.

2.2. *Kalba, kuri vartojama Lietuvoje tikra to žodžio prasme, kalbama apie Vilnių ir Rygą.*

Ši Krmano tezė, be abejo, yra įdomi baltų kalbotyrai apskritai. Joje, nors ir gana savotiškai, keliama lingvistinio ir geografinio lietuvių bei latvių kalbų bendrumo idėja. Galimas daiktas, kad žinių apie tai, kaip kalbama Rygos apylinkėse (kuriose, skirtingai negu Vilniuje, pabuvoti jam neteko), Krmanas gavo iš savo bendrakeleivio Rygos pirklio Burgermeisterio, kuris dienoraštyje ne kartą minimas kaip geras ir ištikimas draugas (400, 573–574).

3.0. Trys Krmano užrašytos frazės yra pasisveikinimai. Jas keliautojams, be abejo, təkdamo dažnokai pavartoti. Neretai galėjo būti pasakoma ir ketvirtoji frazė –

³ Žr. mano straipsnį „Литавия и другие литуанизмы в украинских (восточнославянских) грамматиках и словарях XVI–XVII вв.“ („Baltistica“, VII(1), 1971, p. 56 t.).

⁴ Yra žinoma, kad prieš savo kelionę per Lietuvą Krmanas baigė rašyti gramatikos veikalą „Rudimenta grammaticae Slavicae“ (Žr. „Itinerarium“, 118). Taigi jis buvo kalbininkas, kalbotyros dalykus, be abejo, išmanęs ne prasčiau, negu kiti kalbininkai, jo amžininkai. Tą rodytų ir jo „baltarusiškoji“ lietuvių kalbos termino traktuotė.

Artorit alaus, nes, rašydamas apie kelionę per Prūsus ir Lietuvą, autorius alų ne kartą pamini.

Frazes, kaip nurodoma ir komentaruose, „Krmanas užsirašė tik iš klausos, todėl neteisingai suskirstė žodžius“ (840). Be kita ko, tai matyti ir iš veiksmažodžio formos su *-it*, būdingos šnekamajai kalbai. Todėl atrodo tikslinga panagrinėti mikrotekstą smulkiau ir pamėginti nustatyti jo tarminį pagrindą. Formos, kurios dabartinės kalbos požiūriu galėtų būti tarminės, yra vns. šauksm. (na)*ponali* ir es. l. dgs. 2 a. (Ar)*torit*.

3.1. (na)*ponali*.

Iš šio šauksmininko lengvai atstatomas vardininkas *ponalis* – daiktavardžio *ponas* deminutyvas su priesaga *-alis*. Šios priesagos vedinių (tiek tikrinių, tiek bendriųjų) dabar pasitaiko tik Žemaičiuose⁵. Nemini jų nė Danielius Kleinas⁶. Tačiau *-alis* vedinių yra turėjus prūsų kalba⁷. Tad, kadangi Krmanas keliavo tik per Prūsus ir Aukštaičius, ar negalėtų būti forma *ponali* prūsų žodžių darybos atspindys? Bet šis įdomus klausimas, deja, gali ir nebūti korektiškas: *ponali* gali būti paprasčiausiai paties autoriaus perdirbtas iš *poneli* (plg. *dia/na* „diena“, pavartotą toje pačioje frazėje).

3.2. (Ar)*torit*.

Forma *torit* vėl grąžina mus į žemaičių arealą, nes, kaip žinoma, tik žemaičiai kirčiuotą *u* verčia į *o*, plg. *lòpám*⁸. Tačiau slovako ausis kaip *o* galėjo suvokti ir atvirą neįtemptą pietinių vakarų aukštaičių *y*. Atsisakius to spėjimo, tektų manyti, kad įtariamąsias „žemaitynes“ Krmanas užrašė ne iš vietinio gyventojų, o iš kažkokio žemaičio: juk kelionės maršrutas ėjo tik per aukštaičių teritoriją.

4. Patikimiau nustatyti tarminį kalbamųjų frazių pagrindą neįmanoma, neištyrus kitų jų ypatybių: sakinio fonetikos reiškinių, neįprasto priebalsių junginių traktavimo (įterptinio *-t-*), formanto *-as* keitimo į *-es*, *-is* žodžiuose (st)*rites*, (s)*wakaris* ir t. t. Bet visa tai tenka palikti ateičiai: čia norėta atkreipti dėmesį tiktai į pačius faktus, iki šiol nežinomus, bet, gal būt, įdomius lituanistams.

A. *Nepokupnas*

⁵ Žr. Pr. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, V., 1943, p. 175; A. Vanagas, Lietuvos TSR hidronimų daryba, V., 1970, p. 90.

⁶ Žr. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, V., 1957, p. 161, kur kaip deminutyvo pavyzdys nurodoma: „*Ponelis* herulis a *Ponas* herus“.

⁷ Pr. Skardžius, min. veik., p. 175.

⁸ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V., 1966, p. 61 ir žml. Nr. 19.